
Polsko-německý politický dialog, 1945–1991

Jan Tombiński

V diskuzi o vývoji česko-německých vztahů jsou často jako příklad uváděny polsko-německé vztahy a polské stanovisko k zásadním národním a státním zájmům. Je třeba říci, že vzhledem k válečným zkušenostem a k utrpení milionů lidí i v důsledku přímých či nepřímých válečných operací bylo formování polské koncepce německé politiky doprovázeno ve všech fázích poválečného období velkým zájmem celé společnosti, jež se formou veřejné diskuze vyjadřovala, jakmile to bylo možné, ke vztahům mezi oběma národy. Vzhledem na odlišnost politických kontaktů opravdové názory a citění věrněji odrážela diskuze mezi Poláky a Němci z původní SRN než s Němci z tehdejší NDR, a to navzdory oficiálně deklarovanému přátelství v rámci socialistického bloku. Diskuze se na obou stranách zúčastňovali zástupci vlád, veřejných organizací a institucí, zejména katolické a evangelické církve, i nezávislí představitelé veřejného mínění.¹

Po celé poválečné období nejvíce sporů ztěžujících navázání dobrých vzájemných vztahů souviselo s uznáním hranice na Odře a Nise německou stranou za závaznou a nedotknutelnou západní hranici Polska. Zmíněný problém negativně ovlivňoval navázání diplomatických styků a zahájení normální mezistátní spolupráce. Dohoda o hranicích, kterou 6. července 1950 uzavřelo Polsko s NDR, hovořila o hranicích s celým Německem, ale SRN, která se považovala za opravdového vyjadřovatele zájmů německého národa, zastávala názor, že někdejší východní území Říše nebylo definitivně přiznáno Polsku. Varšava však nenechávala nikoho na pochybách o tom, že zastává zcela odlišné stanovisko.

Začlenění obou německých států do proti sobě stojících politických a vojenských bloků způsobilo, že se diskuze o polských západních hranicích stala součástí celkových vztahů mezi Východem a Západem. Deklarovaný hlavní politický cíl Bonnu, tj. sjednocení německého národa v jednom státě a neuznávání existence druhého německého státu, tedy NDR (k čemuž sloužila mj. tzv. Hallsteinova doktrína), dodatečně ztěžoval případné pokusy o navázání rozhovorů s Varšavou, pro niž byla NDR uznávaným partnerem.

Spor o uznání polských západních hranic ze strany Bonnu a Hallsteinova doktrína znemožňovaly navázání diplomatických vztahů mezi Bonnem a Varšavou (mezi NDR a Polskem byla tato překážka odstraněna po podepsání dohody o hranicích v roce 1950), i když se na polské straně objevovaly signály, že Varšava je ochotna zahájit politický dialog. K tomu mělo sloužit zejména prohlášení z 18. února 1955 o ukončení válečného stavu mezi Polskem a Německem, doprovázené vyjádřením vůle k navázání přátelských vztahů mezi oběma národy. Naděje na vytvoření příznivých podmínek pro takový dialog vyvolaly i události v říjnu 1956 v Polsku, od nichž se v SRN očekávala demokratická transformace Polska a zmenšení závislosti Varšavy na SSSR. Nicméně i přes jednoznačné stanovisko velmocí, že nevidí možnost změny západních hranic Polska, křesťanskodemokratická vláda v Bonnu, pevně spojená s kruhy vysídlených osob, nebyla ochotna změnit svou dosavadní taktiku vůči Polsku.

Změnu postojů SRN přinesla teprve šedesátá léta. Přechod od politiky konfrontace k omezené spolupráci v globálním měřítku přivedl i SRN k zahájení hospodářské spolupráce se zeměmi střední a východní Evropy, aniž by přitom byly formulovány politické závazky rozcházející se s dosavadní linií. Událostí velkého politického významu bylo v září 1963 otevření německé obchodní mise ve Varšavě.

Navázání hospodářské spolupráce se časově shodovalo se stále intenzivnější činností veřejných organizací a institucí sledujících navázání normálních vztahů mezi oběma národy. Již v roce 1961 vzešel z kruhů německé evangelické církve požadavek uznání hranic na Odře a Nise a materiálního odškodnění válečných obětí, což mělo otevřít cestu k souhlasu polské vlády s odjezdem osob německé národnosti do SRN. Šlo o osoby, které z nejrůznějších důvodů zůstaly v Polsku po vystěhování německého obyvatelstva bezprostředně po skončení války. V diskuzích probíhajících v SRN se objevoval stále častěji názor, že nyní, tj. téměř dvacet let po skončení války, už Polsko začlenilo někdejší německá území do vlastního hospodářského prostoru a že se většina lidí, kteří dnes na těchto územích žijí, již narodila po roce 1945.

I když se zahájení dialogu o smíření setkalo na obou stranách s kritikou a s četnými překážkami, církve na sebe vzaly roli průkopníka při navazování kontaktů. Rozhodující význam měl v listopadu 1965 dopis polských biskupů adresovaný německým biskupům, v němž se objevila formulace „odpouštíme a žádáme o odpuštění“ a který se odvolával jak na utrpení polského národa za války, tak na utrpení Němců, kteří opustili své domovy často za nelidských okolností a v ovzduší násilí.

Tento dopis se setkal s ostrou kritikou polského komunistického režimu, jenž zašel dokonce tak daleko, že obvinil katolickou církev ze zrady národních zájmů. Přispěla k tomu i skutečnost, že se v odpovědi německých biskupů objevila zmínka o „právu na vlast“ („Recht auf Heimat“) pro vysídlence, což v očích tehdejšího politického vedení PLR bylo důkazem revizionistických tendencí v německé církvi. Sám fakt, že biskupové dopis poslali a že se o něm rozvinul veřejný dialog, však otfásl monopolem úřadů na vedení diskuze s německým partnerem. Otevřela se tak rovina kontaktů, jejichž účastníky byly osoby z kruhů na režimu nezávislých. Vstup církve do dialogu umožnil i využití koncepcí vzniklých v kruzích polské emigrace, z nichž největší pozornost německé problematice věnoval stálý spolupracovník nejznámějšího emigračního periodika *Kultura* Juliusz Mieroszewski.

Zahájení zmíněného dialogu svým způsobem předběhlo politické změny v SRN, které usnadnily prohloubení oficiálních kontaktů. Velká koalice CDU/CSU a SPD utvořená v roce 1966, v níž funkci ministra zahraničních věcí zastával Willy Brandt (SPD), začala energičtěji usilovat o uvolnění s východními partnery Bonnu, včetně NDR. Po prvních kontaktech došlo sice v roce 1968 po intervenci armád Varšavské smlouvy do ČSSR ke zmrazení vztahů, ale další změny v SRN a vytvoření koaliční vlády SPD a FDP s kancléřem Willy Brandtem umožnily návrat k rozhovorům již v roce 1969.

Prvním krokem bylo v srpnu 1970 podepsání Smlouvy mezi SRN a SSSR o zřeknutí se násilí ve vzájemných vztazích a o nedotknutelnosti hranic. Po ní následovalo podepsání Smlouvy mezi Polskem a SRN (7. 12. 1970 ve Varšavě), v níž západní Německo uznalo existující západní polské hranice. Výsledkem bylo, že oba německé státy – NDR prostřednictvím smlouvy ze Zhofelce a SRN prostřednictvím smlouvy z Varšavy – smluvně uznaly hranice na Odře a Nise.

Šance psychologického využití této smlouvy jako přelomového momentu ve vzájemných vztazích byla na německé straně promarněna vlekoucí se kontroverzní ratifikační rozpravou a přijetím rezoluce ke smlouvě, představující její jednostrannou interpretaci. Obě tyto události ukázaly, že cesta k usmíření je ještě dlouhá. Výzkumy veřejného mínění, provedené v té době v SRN, současně ukázaly, že se více než 60 % obyvatel SRN vyslovovalo pro uznání hranice na Odře a Nise.

Naděje, které obě vlády s podpisem smlouvy spojovaly, byly odlišné. Polsko počítalo hlavně s větší hospodářskou spoluprací, s většími investicemi ze strany Německa a s odškodněním polských válečných obětí. Bonnská vláda zase naléhala na usnadnění výjezdu osob německého původu do SRN, což komplikoval fakt, že polská vláda po léta tvrdila, že žádná německá menšina v její zemi neexistuje. Kompromisu v této otázce bylo dosaženo až při setkání Edwarda Gierka s Helmutem Schmidtem v Helsinkách v létě roku 1975.

Přes spory kolem ratifikace smlouvy měly velký význam mechanismy spolupráce,

které smlouva přinesla. Byly navázány normální diplomatické vztahy (14. 9. 1972), začala pracovat dvoustranná komise pro otázky učebnic, jejímž úkolem bylo vypracovat doporučení pro hodiny dějepisu a zeměpisu ve školách obou zemí, rozšířila se hospodářská spolupráce, zvětšila se výměna turistů (v roce 1971 navštívilo SRN 57 000 Poláků, v roce 1979 již více než 200 000 osob) i přímé kontakty občanů obou států. Od poloviny 70. let legálně opustilo Polsko na 128 000 vysídlelců.

Svoboda projevu, kterou si polská společnost vybojovala v období Solidarity, a to i v oblasti zahraniční politiky a kontaktů, přinesla četné práce o polsko-německých vztazích, v nichž se hovořilo i o událostech spojených s vysídlením německého obyvatelstva a s kulturním dědictvím, které tu po něm zůstalo. Největší ohlas měl v té době esej Jana Józefa Lipského *Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy* (Dvě vlasti, dvojí vlastenectví). Autor v něm obhajoval polské právo na hranice na Odře a Nise a současně odsuzoval zlo, které bylo ze strany Poláků způsobeno vysídlovanému německému obyvatelstvu. Zároveň požadoval ochranu německé kultury na územích, patřících dnes Polsku.

Polské úsilí o větší svobodu se setkávalo u německé společnosti s velkými sympatiemi. Německá společnost vyjádřila svou solidaritu s Poláky v těžkých chvílích mimořádného stavu v Polsku. Z Německa byly tehdy poslány do Polska přes dva miliony balíčků soukromým osobám a veřejným charitativním organizacím, což do značné míry přispělo v polském veřejném mínění k překonání negativních postojů a stereotypů datujících se ještě z doby druhé světové války.

Stagnace oficiálních kontaktů vyvolaná vyhlášením mimořádného stavu v Polsku trvala do poloviny 80. let a její překonání souviselo s celkovým uvolněním ve světové politice, spojeným se začátkem změn v SSSR. Změna politického systému v Polsku v roce 1989 a vytvoření první nekomunistické vlády Tadeusze Mazowieckého otevřely cestu k novému formování vzájemných vztahů. Návštěva kancléře Helmuta Kohla v Polsku v listopadu 1989 se časově shodovala se zhroutilím komunistického režimu v NDR a s pádem berlínské zdi. Změny zahájené na jaře roku 1989 v Polsku, které vedly k rozpadu celého komunistického bloku, bezprostředně otevřely cestu i ke sjednocení Německa. Vláda Tadeusze Mazowieckého podpořila sjednocení politiky a polská společnost poskytla pomoc četným občanům NDR, kteří se chtěli přes tuto zemi dostat do SRN.

Pro uspořádání mezinárodních vztahů mělo rozhodující význam prohlášení, které 14. listopadu 1989 podepsali T. Mazowiecki a H. Kohl a v němž je vyjádřena vůle po přátelských sousedských vztazích a jsou vymezeny čítné oblasti spolupráce. Toto prohlášení vyjadřovalo naději na mírové soužití a na překonání negativního dědictví minulosti.

Polsko-německé vztahy měly samozřejmě svůj širší evropský a mezinárodní kontext, protože SRN nadále spojovala uznání hranice s Polskem s přijetím mírové smlouvy, jež by formálně zakončila druhou světovou válku. Smlouva o konečném urovnání ve vztahu k Německu, podepsaná 12. září 1990, spolu s prohlášeními dohodnutými na konferenci 2 plus 4 v Paříži za účasti polského ministra zahraničních věcí uzavřela diskuzi o této otázce. Hranice sjednoceného Německa byly z hlediska mezinárodního práva uznány za definitivní. Sjednocené Německo to potvrdilo ve vztahu k Polsku smlouvou ze 14. listopadu 1990. Na rozdíl od roku 1970 tuto smlouvu podpořily ve sjednoceném Německu všechny relevantní politické síly, což umožnilo vyloučit tuto otázku z bilaterálních vztahů a otevřelo to cestu k položení právních základů budoucí spolupráce.

Smlouva o dobrých sousedských vztazích a přátelské spolupráci, podepsaná 17. června 1991 v Bonnu, je důležitá nejen z hlediska bilaterálních vztahů, ale i z celoevropského hlediska. V bilaterálním kontextu formuluje základy spolupráce ve všech důležitých oblastech (od bezpečnosti a hospodářství až po spolupráci mládeže a hromadných sdělovacích prostředků, a to s ohledem na německou podporu polských snah sblížit se s evropskými strukturami) a současně jednoznačně vyjadřuje evropskou opci polské zahraniční politiky a aplikuje uznávané evropské standardy, pokud jde o ochranu práv menšin. Smlouva vyjadřuje tezi, že si bez dobré polsko-německé spolupráce lze těžko představit sjednocenou Evropu.

Spolu s dohodami o příhraniční spolupráci a o spolupráci mezi regiony, o ochraně životního prostředí a o spolupráci mládeže (Jugendwerk) tvoří zmíněná smlouva pevný základ pro formování budoucích kontaktů.

Obrat, který nastal v polsko-německých vztazích v roce 1989, otevřel cestu k intenzivním kontaktům nejrůznějšího druhu. Pravidelně a často se setkávají prezidenti, předsedové vlád, zástupci jednotlivých rezortů, poslanci. Zvláště důležitá pro tento proces je podpora, kterou mu poskytují společnosti obou států, zejména pak podpora mladé generace. Rozhodující roli přitom sehrálo zrušení vízové povinnosti, tj. otevření hranic pro polské a německé obyvatele. Tak byla pro polsko-německý dialog vytvořena široká politická a společenská infrastruktura, která umožňuje otevřené projednávání a řešení problémů a nových úkolů v ovzduší dobrého sousedství a evropské spolupráce.

Dialog probíhající v nových podmínkách může do jisté míry navazovat na zkušenosti z osmdesátých let, kdy přes všechny překážky nedošlo k přerušení všech kontaktů a kdy díky Solidaritě vzrostl v německé společnosti zájem o Polsko. Ve své práci pokračovaly polsko-německé komise pro otázky učebnic i komise historiků. Velký význam mělo nejen přiznání prestižních mírových cen německých vydavatelů spisovateli Andrzejemu Szczępiorskému a Władysławu Bartoszewskému, ale též bohatá činnost Polského institutu v Darmstadtu, který vydával překlady polské literatury a organizoval kulturní podniky za účasti intelektuálů obou zemí. Při navazování kontaktů s Polskem se angažoval mj. v Gdaňsku narozený Günther Grass. Např. děj jeho Plechového bubínku se odehrává v jeho rodném městě.

Věřejná vystoupení vedoucích osobností intelektuálního života na obou stranách napomáhala k tzv. uvolnění zdola, tj. k vytváření sítě formálních a neformálních kontaktů mezi oběma společnostmi, přičemž byly zvláště důležité kontakty mezi mladými lidmi. Organizační rámec pro ně tvořily oficiálně podporované Fórum PLR – SRN a Fórum mládeže, jakož i nejrůznější akce v rámci kontaktů mezi církvemi. Z nich je třeba uvést především Aktion Suhnezeichen, která vybudovala v blízkosti známého koncentračního tábora Osvětim polsko-německé středisko pro setkání mladých lidí.

Tato pestrost a různorodost polsko-německého dialogu přispívá k postupnému překonávání negativních postojů a vytváří v obou státech vědomí, že na druhé straně hranice existuje partner, jenž má sice své odlišné národní zájmy a je připraven je hájit, ale který je také ochoten respektovat práva druhé strany. V celém poválečném období zvláštní místo v tomto dialogu zaujímal otázka odškodnění osob nejvíce postižených válkou, tj. polských vězňů koncentračních táborů, obětí pseudolékařských pokusů a osob vyslaných na práci do Německa. Uvolnění, které se začalo projevovat od poloviny 60. let, umožnilo vyplacení odškodnění obětem pseudolékařských pokusů. Další odškodnění je poskytováno prostřednictvím Nadace německo-polského usmíření, založené v roce 1991.

Navázání bohatých přímých kontaktů mezi Poláky a Němci a velký počet účastníků polsko-německého dialogu, v němž stále větší roli hraje mladá generace, mělo za následek oslabení vlivu – i v německé společnosti – postulatů organizací odsunutých Němců. Tváří v tvář zcela jednotné polské společnosti bez ohledu na politickou a světónázorovou orientaci, pokud jde o zásadu nedotknutelnosti polských hranic, narážejí všechny požadavky, které jsou v rozporu s touto zásadou, na rozhodné odmítnutí.

---

¹ Přehled jednotlivých aktů polsko-německého dialogu obsahuje práce Bonn–Warschau, 1945–1991. Die deutsch-polnischen Beziehungen. Analyse und Dokumentation. Köln 1992.